

ЯКОЮ МОВОЮ ВЧИТИ В ШКОЛІ?

СТАВЛЕННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
ДО ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ЩОДО МОВИ
ВИКЛАДАННЯ
(на прикладі окремих районів Закарпатської,
Чернівецької та Одеської областей)

Ірина Коссе

Автор: **Ірина Коссе**, старший науковий співробітник Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, координатор проекту «Просування реформ в регіони»

Ця робота написана в рамках проекту «Просування реформ в регіони», який реалізується Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій і «Європейською правдою» за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження». Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Європейського Союзу чи Міжнародного фонду «Відродження».

Київ - 2019

Зміст

Вступ.....	4
1. Новий закон «Про освіту»	4
1.1 Законодавчі зміни щодо мови викладання в школі	4
1.2 Реакція на Закон з боку громадськості та сусідніх держав, відповіді МОН.....	6
1.3 Початок реалізації «мовної статті».....	8
2. Регіони з компактним проживанням національних меншин	9
2.1 Національний профіль регіонів	10
2.2 Освітній профіль регіонів	12
2.3 Результати ЗНО з української мови та літератури.....	14
3. Соціологічне дослідження у вразливих регіонах.....	16
3.1 Викладання української мови в школі	17
3.1.1 Якість викладання української мови	17
3.1.2 Причини недостатнього володіння українською мовою	19
3.1.3 Шляхи підвищення рівня володіння українською мовою.....	20
3.2 Підготовка до ЗНО	21
3.3 Отримання вищої освіти.....	22
3.4 Чи допомагає українська мова в житті?.....	24
3.5 Сприйняття ст. 7 Закону України «Про освіту»	25
3.6 Рівень підтримки мовної політики серед цільових груп	29
3.7 Загальна оцінка виникнення напруги навколо мовного питання та шляхи її зниження.....	30
3.7.1 Причини виникнення напруги	30
3.7.2 Шляхи зниження напруги.....	31
4. Висновки та рекомендації.....	33

Вступ

Питання міжетнічного діалогу, прав національних меншин та міжетнічної толерантності набули особливої ваги після прийняття 5 вересня 2017 р. нового закону «Про освіту», яким державна мова (українська) була визначена мовою освітнього процесу. У відповідь Міністерство зовнішніх справ Угорщини оголосило, що воно збирається оскаржити це положення в європейських інституціях, а 19 вересня Парламент Угорщини прийняв постанову, яка засуджувала український закон «Про освіту» через порушення прав угорців на Закарпатті. Міністерство освіти України стверджує, що закон навпаки усуває дискримінацію національних меншин, оскільки раніше дітям, які навчались виключно мовою національних меншин в школі, було складно вступати до українських вищих навчальних закладів.

Публічний діалог щодо реформи у сфері освіти, яка зараз впроваджується на регіональному рівні та на рівні громад, є дуже важливим. Впровадження цієї реформи супроводжується значними розходженнями в поглядах на те, як це потрібно робити. Саме тому при реалізації реформ слід залучати всі зацікавлені сторони, враховувати права людини та забезпечувати дотримання стандартів звітування. Успіх євроінтеграційних реформ залежить від того, наскільки будуть враховані позиції різних сторін при їх безпосередній реалізації.

З метою визначення позицій сторін Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій у рамках проекту «Просування реформ в регіони» було підтримано дослідження позицій, ставлення, думок, очікувань основних зацікавлених сторін щодо реалізації ст. 7 закону України «Про освіту» в районах компактного проживання національних меншин у Закарпатській, Чернівецькій та Одеській областях. Дослідження проводилось у Закарпатській області Національно-культурним простором «Джерела», в Одеській області Південно-українським відділенням Соціологічної асоціації України і в Чернівецькій області Українською асоціацією дослідників освіти.

У цій роботі ми описуємо зміни в освітньому законодавстві, реакцію на закон «Про освіту» з боку громадськості та сусідніх держав (Розділ 1), подаємо національний та освітній профілі регіонів, що досліджуються (Розділ 2), наводимо результати соціологічних досліджень у Закарпатській, Чернівецькій та Одеській областях (Розділ 3) та подаємо узагальнені висновки та рекомендації щодо реалізації статті 7 закону «Про освіту» (Розділ 4).

1. Новий закон «Про освіту»

1.1 Законодавчі зміни щодо мови викладання в школі

Угода про асоціацію між Україною та ЄС, підписана у 2014 році, декларує спрощення доступу до вищої освіти.¹ Законом України «Про освіту», прийнятим у 2017 році,² з цією метою гарантується кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях державною, тобто українською, мовою. Згідно зі статтею 7 закону «Про освіту» «мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова.»

Слід зазначити, що під час розгляду у Верховній Раді стаття 7 «Мова освіти» законопроекту №3491-д «Про освіту» зазнала істотних змін. Зокрема, після врахування 77 правок, внесених до статті депутатами перед другим читанням, була окремо виділена мова корінних народів, а

¹ Ст. 431 Глави 23 Угоди про асоціацію.

² Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

«навчання рідною мовою» було замінено на «навчання рідною мовою поряд з українською мовою».³ Пізніше в день голосування на погоджувальній раді депутатські фракції узгодили остаточний варіант статті 7, де національним меншинам гарантувалося право на навчання своєю мовою лише в закладах дошкільної та початкової освіти.

Законом «Про освіту» виділяються чотири категорії мов із різними правами:⁴

1. державна (українська) – мова викладання на всіх рівнях;
2. мови корінних народів;
3. мови національних меншин, які є офіційними мовами ЄС;
4. мови національних меншин, які не є офіційними мовами ЄС.

Серед неукраїнців найсприятливіший режим встановлюється для корінних народів, оскільки вони мають право навчатись своєю мовою поряд із державною мовою в окремих класах українських шкіл. Для національних меншин є два режими. По-перше, вони можуть отримувати своєю мовою дошкільну та початкову освіту поряд із державною мовою через окремі класи в українських школах. По-друге, національні меншини мають право вивчати свою мову окремим предметом у початковій та середній школі.

«Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття **дошкільної та початкової** освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини... Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах **загальної середньої освіти** або через національні культурні товариства.»⁵ Тобто, закон залишає право представникам національних меншин здобувати дошкільну та початкову освіту мовою відповідної національної меншини, але здобуття середньої освіти вже відбувається українською мовою.

Щодо викладання мовою національної меншини в середній школі існує два підходи. Законом встановлюється, що окремі предмети *можуть* викладатись англійською та іншими офіційними мовами ЄС (болгарською, грецькою, німецькою, польською, румунською, словацькою, угорською, всього 24 мови). Проте закон не гарантує, що такі носії мови мають *право* отримувати освіту своєю мовою, оскільки в ст. 7 говориться лише, що така освіта можлива. Отже, надання такої освіти відбувається за рішенням місцевої влади.

Закон не дає можливості викладання в середній школі мовами інших національних меншин (білорусів, євреїв, росіян). Проте вони мають можливість вивчати свою мову як дисципліну. Таким чином, представники цих меншин знаходяться в невігідній ситуації порівняно як із представниками корінних народів, так і з представниками інших національних меншин.

У прикінцевих та перехідних положеннях закону «Про освіту» (Розділ 12) зазначається, що «особи, які належать до корінних народів, національних меншин України і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року, до 1 вересня 2020 року продовжують здобувати таку освіту відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим Законом, з поступовим збільшенням кількості навчальних предметів, що вивчаються українською

³ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639

⁴ За аналізом Венеційської комісії Закону України «Про освіту» від 05.09.2017

⁵ Ст. 7 Закону «Про освіту».

мовою». Тобто ці зміни не стосуються нинішніх старшокласників, вони закінчуватимуть школу за старими правилами.

У Преамбулі Угоди про асоціацію говориться про повагу до прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повагу до різноманітності.

До прийняття закону «Про освіту» у 2017 році національні меншини мали право отримувати середню освіту своєю мовою, а українську мову вивчали лише як окрему дисципліну. За заявами міністра освіти та науки Лілії Гриневич,⁶ рівень володіння українською мовою в районах з компактним проживанням національних меншин є недостатнім для того, щоб продовжувати навчання у вищих навчальних закладах, де викладання відбувається виключно українською мовою. Тим самим, відбувалась дискримінація представників національних меншин у доступі до вищої освіти. «Це означає, що ці діти стають заручниками свого мовного середовища, що не притаманне переважній більшості території України. Вони не можуть потрапити на державну службу чи обіймати інші важливі посади в органах місцевого самоврядування та органах державної влади.»⁷

Новий закон «Про освіту» створив умови для поліпшення доступу до вищої освіти, але порушив раніше затверджені норми з недискримінації національних меншин. Венеційська комісія, проаналізувавши закон, дійшла висновку,⁸ що законом «Про освіту» порушується принцип недискримінації. Проте комісія зазначає, що виняткове ставлення до мов корінних народів має сенс. Чого не скажеш про мови національних меншин. Комісія пропонує прирівняти в правах мови національних меншин, які не є офіційними мовами ЄС, до мов національних меншин, які є офіційними мовами ЄС, а також зберегти деякі школи з російською мовою викладання.

Венеційська комісія зазначає необхідність викладати в школах національних меншин двома мовами: українською та мовою національної меншини. Причому збільшення викладання українською мовою має залишати достатньо місця для викладання мовою національних меншин, щоб учні змогли оволодіти мовою національних меншин на рівні, достатньому для оперування складними питаннями.

Венеційська комісія дійшла висновку, що місцеві органи влади можуть підтримати і забезпечити надання освіти мовою національних меншин для представників національних меншин.

1.2 Реакція на Закон з боку громадськості та сусідніх держав, відповіді МОН

Прийняття закону «Про освіту», а саме статті 7 щодо мови освітнього процесу в закладах освіти, викликало негативну реакцію як з боку національних меншин, так і з боку країн-сусідів.

Ще до прийняття закону «Про освіту» угорська спільнота Закарпаття звернулася до Президента, Прем'єр-міністра та спікера Верховної Ради з проханням враховувати права національних меншин при розгляді поправок до освітнього законопроекту. «При внесенні

⁶ <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/8/226323/>

⁷ <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250273849>

⁸ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)030-e)

поправок до Закону про освіту туди були додані й такі уривки, які великою мірою звузили б мовні права національних меншин.»⁹

Одразу після прийняття закону «Про освіту» 5 вересня 2017 року румунська спільнота Чернівецької області звернулася до Президента України з відкритим листом, у якому попросила ветувати закон через його неконституційність. «Ст.7. про мову освіти містить норми, що суперечать статтям 10, 22, 23, 53 Конституції України та прокладають шлях до мовної асиміляції національних меншин.»¹⁰

Міністр освіти та науки Лілія Гриневич 8 вересня наголосила, що стаття 7 закону «Про освіту» відповідає Конституції України: «Я вважаю, що те, що відбулося, воно відповідає Конституції. Для нас було важливо не порушувати Конституцію, але ми в даному випадку йдемо на те, щоб дитина під час початкової школи почала вчити українську мову і далі продовжувала нею навчання».¹¹

Проте національні меншини це не переконало, і вони продовжували виступати проти «мовної статті». З середини лютого 2018 року розпочались очні консультації МОН з представниками національних меншин щодо реалізації положень статті 7.¹² Така робота триває і досі.

З критикою «мовної статті» виступили і сусідні держави. Занепокоєння висловили уряди Болгарії, Румунії, Греції, Польщі та Угорщини. Вони закликали Україну не вводити мовні обмеження на освіту рідною мовою. Найбільш різку позицію зайняла Угорщина, заявивши, що припиняє підтримку українських ініціатив у міжнародних організаціях,¹³ а угорський парламент прийняв резолюцію з осудом українського закону «Про освіту».¹⁴

Отримавши таку негативну реакцію на закон, український уряд направив закон «Про освіту» на експертизу у Венеційську комісію,¹⁵ а Міністерство освіти заявило, що готове проводити консультації з мовного питання з країнами-партнерами.¹⁶

Після ряду двосторонніх зустрічей 25 жовтня Україна та Польща підписали декларацію щодо логіки імплементації статті 7 закону «Про освіту».¹⁷ Сторони домовились, що Україна сприятиме польській меншині у вивченні рідної мови та навчанні рідною мовою в системі освіти України поряд з навчанням державною мовою. Подібну декларацію було підписано з Болгарією (26 квітня 2018 року)¹⁸ і планується підписати з Румунією.¹⁹

Найбільш гострою залишається ситуація з Угорщиною. 22 червня 2018 року відбулося засідання українсько-угорської робочої групи високого рівня, до якої входять міністри закордонних справ і міністри освіти двох країн, а також представники угорської громади в Україні. За повідомленням Лілії Гриневич, представники Угорщини «виставили одну умову, що

⁹ <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/240647>

¹⁰ <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/7/226317/>

¹¹ <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/8/226323/>

¹² <https://bit.ly/2FloKPo>

¹³ <https://bit.ly/2FeLP6B>

¹⁴ <https://bit.ly/2sf6H63>

¹⁵ <https://bit.ly/2FeHr8s>

¹⁶ <https://bit.ly/2Rf94Vm>

¹⁷ <https://bit.ly/2ABl8G2>

¹⁸ <https://bit.ly/2vL9Zm8>

¹⁹ <https://bit.ly/2KSZaRv>

вони знімуть будь-яке блокування і зрозуміють цей закон, якщо будуть виконані всі вимоги Венеційської комісії».²⁰

Венеційська комісія затвердила свої висновки ще в грудні 2017 року. МОН тоді назвало висновки збалансованими та конструктивними і погодилось з рекомендацією продовжити перехідний період імплементації статті 7.²¹ Відповідні зміни до закону були схвалені урядом 14 лютого 2018 року,²² проте досі не затверджені Верховною Радою. 6 грудня 2018 року Верховна Рада відмовилась включити до порядку денного сесії законопроект про продовження імплементаційного періоду мовної статті закону «Про освіту». Станом на 19.02.2019 в Верховній Раді перебуває на розгляді інший законопроект (№9287)²³, яким пропонується продовжити перехідним період імплементації статті 7 до 2023 року. Крім того, пропозиція продовжити перехідний період до 2023 року для національних меншин, мови яких є офіційними мовами ЄС, міститься в версії до другого читання законопроекту «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№5670-д).²⁴ На момент написання цієї роботи обидва законопроекти не були схвалені Верховною Радою.

Слід зазначити, що серед депутатського корпусу ставлення до статті 7 також неоднозначне. Ще в жовтні 2017 року до Конституційного Суду України надійшло конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року. Ця справа досі перебуває на розгляді у Конституційному Суді. Суддя-доповідач у справі Ігор Сліденко зазначив, що направляв Президентові запит із проханням висловити свою позицію стосовно оспорюваного закону, оскільки він не наклав на нього вето. У відповідь на запит Президент України 9 липня 2018 року зазначив, що закон «не перешкоджає вивченню мов національних меншин, а його положення спрямовані на створення умов усім громадянам України для володіння державною мовою з метою забезпечення у подальшому можливості проводити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови».²⁵

Підсумовуючи, можна зазначити, що початкове негативне ставлення до «мовної статті» на міжнародному рівні уряд намагається змінити шляхом консультацій та переговорів. Сусідні держави отримали запевнення, що відповідним меншинам в Україні будуть забезпечені необхідні умови для вивчення рідної мови. Більшість країн-сусідок це задовольнило, крім Угорщини та Румунії, з якими продовжується діалог. А з представниками національних меншин усередині країни Міністерство освіти продовжує діалог і роз'яснює механізми реалізації статті 7.

1.3 Початок реалізації «мовної статті»

1 лютого 2018 року Міністерство освіти надіслало обласним департаментам освіти та закладам освіти всіх рівнів лист із нагадуванням, що «відповідно до Конституції, Закону України «Про освіту» мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова».²⁶ А 14 лютого виклало Дорожню карту імплементації статті 7 «мова освіти» Закону України «Про

²⁰ <https://bit.ly/2C88caF>

²¹ <https://bit.ly/2CWfVdn>

²² <https://bit.ly/2Ffd5BY>

²³ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64932

²⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994

²⁵ <https://bit.ly/2FhfkEL>

²⁶ http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/82689/Movoju_osvitnogo_procesu_je_ukrajinska_mova

освіту».²⁷ У ній МОН висловило намір імплементувати всі рекомендації Венеційської комісії в подальших кроках, які потрібно здійснити, щоб «забезпечити справедливий баланс між підвищенням якості викладання державної мови та збереженням культурної спадщини національних меншин і корінних народів України». МОН розпланувало свою роботу за кількома напрямками: формування законодавчої бази, створення умов для якісного вивчення української мови в школах із навчанням мовами національних меншин, підвищення кваліфікації вчителів шкіл, проведення консультацій з громадськістю та співробітництво з міжнародними організаціями. МОН планує продовжити перехідний період впровадження статті 7 до 2023 року, затвердити нові стандарти освіти, видати і доставити в школи двомовні словники термінології, хрестоматії, методичні посібники та дидактичні матеріали, провести дистанційні курси з української мови для учнів тощо. Станом на початок 2019 року МОН проводить аудит виконання Дорожньої карти та готує її оновлену версію.

А також МОН оприлюднило проект статті «Мова освіти» в Законі України «Про загальну середню освіту». У законі передбачається, що в 5 класі базова освіта державною мовою має становити не менше 20% річного обсягу навчального часу зі щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40% у 9 класі), а профільна середня освіта – не менше 60% (для шкіл із викладанням мовами, які є офіційними мовами ЄС). У школах із викладанням іншими мовами (крім мов корінних народів) базова та профільна середня освіта має на 80% викладатись державною мовою. Тобто, рекомендація Венеційської комісії прирівняти в правах мови національних меншин, які не офіційними мовами ЄС, до мов національних меншин, які є офіційними мовами ЄС, врахована МОН не була.

У 2018 році уряд виділив 46,8 млн грн субвенції на придбання обладнання для кабінетів української мови в школах із вивченням мов національних меншин.²⁸ Із них 8,7 млн грн отримала Закарпатська область, 8,9 млн грн – Чернівецька і 5,8 млн грн – Одеська область. МОН запровадило спеціальний моніторинг витрачання цих коштів, щоб вони були витрачені саме на поліпшення якості викладання української мови.

Таким чином, МОН частково втілює рекомендації Венеційської комісії, роз'яснює механізми реалізації «мовної статті» та допомагає школам впроваджувати зміни.

2. Регіони з компактним проживанням національних меншин

За даними останнього перепису населення, у 2001 році українці становили 78% усіх жителів України.²⁹ Поряд з українцями на території держави проживає понад 100 національностей. Серед них найбільше росіян (17%), значно менше білорусів (1%), молдован (1%) та кримських татар (1%). Українці за чисельністю переважають в усіх областях, крім Автономної Республіки Крим (АРК), де переважають росіяни. Проте є райони, де першими за чисельністю є угорці (Берегове та Берегівський район у Закарпатській області), румуни (Герцаївський район Чернівецької області), молдовани (Новоселицький район Чернівецької області та Ренійський район Одеської області), болгар (Арцизький, Болградський та Тарутинський райони Одеської області) та росіяни (Путівльський район Сумської області, м. Красний Луч, м. Красnodон, м. Свердловськ, м. Стаханов, Красnodонський та Станично-Луганський райони Луганської

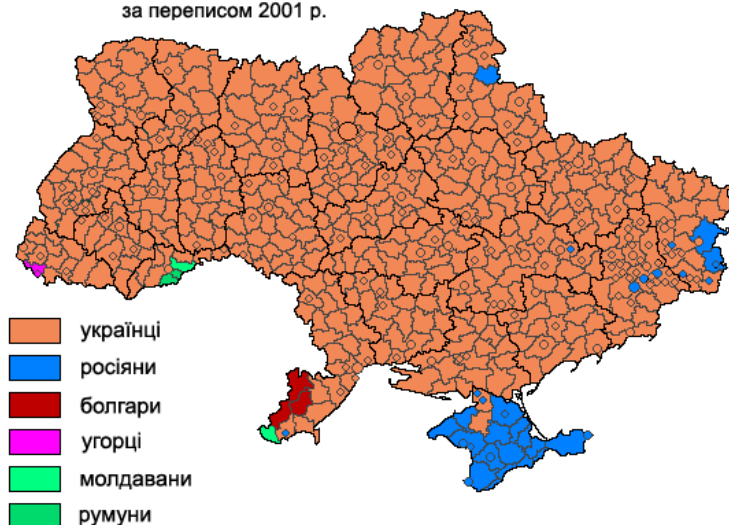
²⁷ <https://bit.ly/2KDK8iT>

²⁸ <https://bit.ly/2zyuL7b>

²⁹ Національний перепис населення 2001 року <https://bit.ly/2qLEfYf>

області, м. Донецьк, м. Єнакієве та м. Макіївка Донецької області та АРК, крім Красноперекіпського та Первомайського районів, де переважають українці).

Перша за чисельністю національність
за переписом 2001 р.

Джерело: Вікіпедія <https://goo.gl/pPPXZ5>

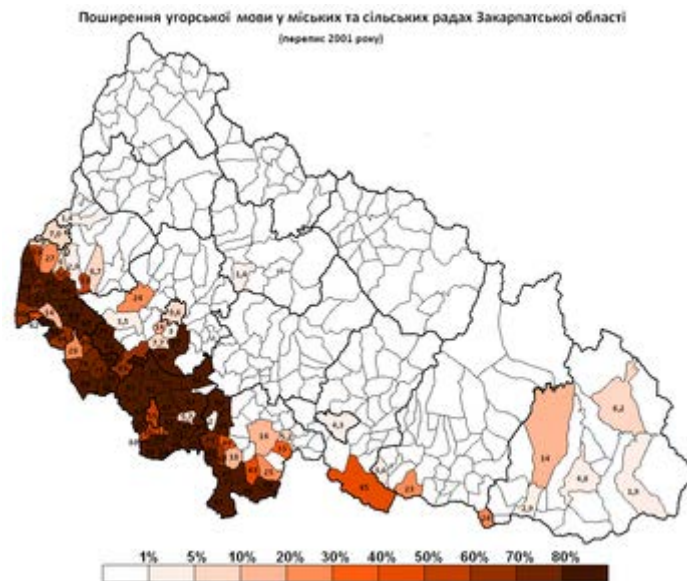
Наразі більшість районів із переважним проживанням росіян окуповані Росією і в цьому звіті не розглядаються. Ми виділяємо три регіони – Закарпаття, Чернівецька та Одеська області – з компакним проживанням національних меншин, яких може стосуватися дія «мовної» статті закону «Про освіту», і в подальшому досліджуватимемо саме ці регіони.

2.1 Національний профіль регіонів

Закарпаття. Угорці переважають у Берегівському районі Закарпатської області (76% населення) та місті Берегові (48%), багато їх живе також в Ужгородському (33%) та Виноградівському (26%) районах Закарпаття.

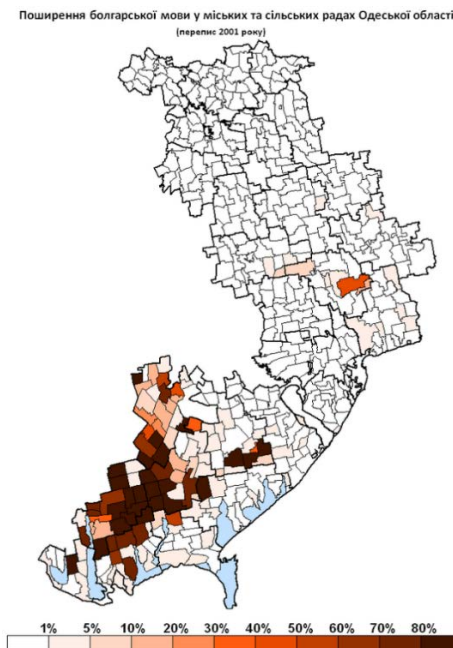
Усього у 2001 році на Закарпатті жило 151508 угорців, із них 97% вказали як рідну мову угорську і 2,6% українську мову. Угорська мова визнана регіональною в місті Берегові, Берегівському та Виноградівському районах Закарпатської області.

Поширення угорської мови в міських та сільських радах Закарпатської області у 2001 році

Одеська область. В Одеській області за переписом 2001 року проживало 150683 болгар (6% населення області), із них 78% назвали своєю рідною мовою болгарську, 20% - російську, 2% - українську.

Поширення болгарської мови в міських та сільських радах Одеської області у 2001 році

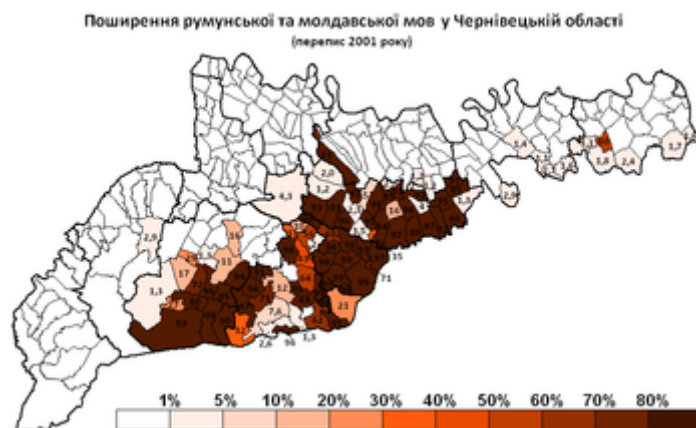

Болгари переважають у Болградському (61%) районі Одеської області. Багато болгар також живе в Арцизькому (39%), Тарутинському (38%) та Ізмаїльському (26%) районах Одещини. У Болградському районі болгарська мова визнана регіональною мовою.

В Одеській області також у 2001 році проживало 123751 молдован (5% населення області). Із них 73% назвали рідною мовою молдовську, 18% російську і 8% українську мову. Молдовани переважають у Ренійському районі Одеської області (49% населення району).

Чернівецька область. У Чернівецькій області у 2001 році проживало 114555 румунів (12% населення) і 67225 молдован (7%). Найбільше румунів проживає в Герцаївському районі, де вони складають 92% населення. Багато румунів також проживає в Глибоцькому та Сторожинецькому районах (45% та 37% населення відповідно). Найбільше молдован проживає в Новоселицькому районі, де вони складають 58% населення.

Поширення румунської та молдовської мов у Чернівецькій області у 2001 році

Мову своєї національності вважають рідною 92% румунів Чернівецької області, українську – 7%, російську – 1% румунів. Переважна більшість молдован Чернівецької області вказали як рідну молдовську мову (92%), ще 4% назвали румунську і 3% українську.

2.2 Освітній профіль регіонів

На початок 2017/18 навчального року в Україні українською мовою навчалось 90% учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, 9% навчалось російською, по 0,4% румунською та угорською, по 0,1% польською та молдовською і менше 0,1% кримсько-татарською, англійською, словацькою та болгарською мовами.³⁰ Ці дані не враховують учнів спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) та учнів спеціальних класів.

Закарпаття. На Закарпатті на початок 2017/18 навчального року 16450 учнів (10%) навчались угорською мовою, 2649 учнів (2%) румунською, 1333 (1%) російською та 148 (0,1%) словацькою мовами. Решта учнів (87%) навчались українською мовою. Загалом у Закарпатській області 12 закладів здійснювали навчання румунською мовою, 73 заклади угорською (у тому числі 5 приватних), 25 закладів використовували українську та угорську мови навчання, 3 – українську та російську, 1 – українську та румунську, 1 – українську та словацьку, 1 – угорську та російську, 1 – українську, румунську та російську і 1 заклад здійснював навчання російською мовою.³¹ Якщо подивитись за класами, то у 163 класах шкіл Закарпатської області навчання здійснювалось румунською мовою, у 1007 класах угорською, у 4 класах словацькою і у 58 класах російською мовою.

³⁰ Статистичний збірник «Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України» 2017 рік.

³¹ <https://deponms.carpathia.gov.ua/uploads/Zakladi-osviti-nacmensin-v-rozrizi-rajoniv---na-sajt-converted.pdf>

У районах з компактним проживанням угорців працює 165 шкіл, із них 75 шкіл (45%) з угорською мовою викладання. Дані щодо кількості шкіл з угорською мовою викладання наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Заклади шкільної освіти окремих районів Закарпатської області з угорською мовою викладання

Мова викладання	ЗОШ I-III ступенів	ЗОШ I-II ступенів	гімназії	ліцеї	ЗОШ I ступеня	Вечірні школи
Берегівський район та м. Берегово (всього 53 школи)						
угорська	6	18	1	1	2	1
українська та угорська	5	4		1		
угорська та російська	1					
Виноградівський район (всього 57 шкіл)						
угорська	4	6			2	
українська та угорська	5	1				
Ужгородський район (всього 55 шкіл)						
угорська	4	5			2	
українська та угорська	3	3				

Джерело: open-school.uspishnemisto.com.ua

В Ужгородському національному університеті створений гуманітарно-природничий факультет з угорською мовою навчання, який готує фахівців з угорської мови та літератури, історії Угорщини, а також фізико-математичних дисциплін.

Чернівецька область. У Чернівецькій області на початок 2017/18 навчального року 13336 учнів (13%) навчались румунською мовою і 259 учнів (0,3%) - російською мовою. Решта учнів навчались українською мовою. Загалом у Чернівецькій області 61 заклад здійснювали навчання румунською (у тому числі 2 ліцеї і 2 гімназії) і 1 заклад російською мовою, працювало 19 україно-румунських закладів і 1 україно-російський. У розподілі за класами у 866 класах Чернівецької області навчання здійснювалось румунською мовою і у 19 класах російською мовою.

У районах з компактним проживанням румунів та молдован працює 148 шкіл, із них 74 школи (50%) з румунською мовою викладання. Дані про кількість шкіл із румунською мовою викладання наведені в табл. 2.

Таблиця 2. Заклади шкільної освіти окремих районів Чернівецької області з румунською мовою викладання

Мова викладання	ЗОШ I-III ступенів	ЗОШ I-II ступенів	гімназії	ліцеї	ЗОШ I ступеня	НВК
Герцаївський район (всього 26 шкіл)						
румунська	4	2		1	5	12
Глибоцький район (всього 40 шкіл)						
румунська	6	2		1		4

Мова викладання	ЗОШ I-III ступенів	ЗОШ I-II ступенів	гімназії	ліцеї	ЗОШ I ступеня	НВК
українська та румунська	1	1				1
Сторожинецький район (всього 47 шкіл)						
румунська	4	3	1			1
українська та румунська	2	1				1
Новоселицький район (всього 35 шкіл)						
румунська	5					4
українська та румунська	7		1	1		3

Примітка: НВК – навчально-виховний комплекс.

Джерело: open-school.uspishnemisto.com.ua

Педагогічний коледж Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича здійснює підготовку майбутніх учителів румунської мови та літератури на відділенні початкових класів (77 студентів), а на відділенні румунської мови і літератури Чернівецького університету навчаються 57 студентів.

Одеська область. В Одеській області на початок 2017/18 навчального року 73097 учнів (29%) навчалися російською мовою, 2652 учнів (1%) - молдовською і 70 учнів (0,03%) навчалися болгарською мовою. Решта учнів навчалися українською мовою. Загалом в Одеській області 3 заклади здійснювали навчання молдовською і 106 закладів російською мовою. У розрізі за класами, у 171 класах Одеської області навчання здійснювалось молдовською мовою і у 3237 класах російською мовою.

У районах із компактним проживанням болгар та молдован працює 37 шкіл, із них 1 школа (3%) з болгарською мовою викладання та 5 шкіл (14%) з молдовською мовою викладання. Так, у Болградському районі з компактним проживанням болгар працює 1 україно-болгарська ЗОШ I-III ступенів, ще в 15 школах болгарська мова вивчається як окремий предмет. У Ренійському районі з компактним проживанням молдован працює 1 ЗОШ I-III ступенів із молдовською мовою навчання, 3 молдово-російські ЗОШ I-III ступенів, 1 україно-молдово-російська ЗОШ I-III ступенів.

2.3 Результати ЗНО з української мови та літератури

За результатами ЗНО 2018 року, у середньому по Україні лише 11% учнів середніх загальноосвітніх шкіл не подолали поріг тестування з української мови та літератури. Результати учнів Закарпатської області виявились значно гіршими: цей поріг не подолали більше третини учнів. Ситуація погіршується в сільських районах із переважаанням угорськомовного населення. Так, у Берегівському районі, де дві третини населення становлять угорці, 68% учнів не склали ЗНО з української мови та літератури. У Виноградівському районі таких було 38% учнів. Незначно краща ситуація в Чернівецькій області. У Герцаївському районі, де 92% населення складають румуни, 52% учнів не здали ЗНО з української мови та

літератури. Результати Одеської області майже не відрізняються від загальноукраїнських показників, навіть у Болградському районі, де 61% населення складають болгари.³²

Таблиця 3. Результати ЗНО 2018 року

	Домінуюча національність	Не подолали поріг	100-119	120-139	140-159	160-179	180-200
Україна	українці	11%	18%	19%	20%	19%	13%
Закарпатська область	українці	37%	25%	13%	10%	10%	5%
- м. Берегово	угорці	38%	29%	14%	7%	8%	4%
- Берегівський район	угорці	68%	20%	4%	5%	2%	1%
- м. Виноградів	н/д	28%	31%	17%	8%	11%	5%
- Виноградівський район	українці	38%	29%	14%	8%	8%	3%
- м. Ужгород	українці	15%	23%	20%	17%	14%	11%
- Ужгородський район	українці	39%	30%	15%	11%	4%	1%
Одеська область	українці	12%	20%	21%	20%	18%	9%
- м. Арциз	н/д	7%	21%	15%	22%	20%	15%
- Арцизький район	болгари	23%	26%	15%	16%	13%	7%
- м. Болград	н/д	13%	24%	21%	22%	15%	5%
- Болградський район	болгари	19%	26%	19%	18%	12%	6%
- м. Ізмаїл	росіяни	17%	26%	18%	15%	16%	8%
- Ізмаїльський район	українці	22%	27%	22%	15%	9%	5%
- Тарутинський район	болгари	22%	26%	18%	19%	10%	5%
Чернівецька область	українці	25%	28%	16%	14%	11%	6%
- м. Герца	н/д	31%	16%	9%	13%	19%	12%
- Герцаївський район	румуні	52%	27%	10%	5%	4%	2%
- Глибоцький район	українці	38%	30%	12%	10%	6%	4%
- м. Новоселиця	н/д	11%	41%	22%	12%	11%	3%
- Новоселицький район	молдовани	29%	32%	19%	10%	7%	3%
- м. Сторожинець	н/д	38%	29%	13%	6%	8%	6%

³² Болгари Одеської області переважно навчаються російською мовою.

	Домінуюча національність	Не подолали поріг	100-119	120-139	140-159	160-179	180-200
- Сторожинецький район	українці	40%	32%	13%	7%	5%	3%

Примітка: дані по Україні та за окремими областями подаються для середніх загальноосвітніх шкіл, за окремими районами – для всіх закладів освіти району. Дані щодо домінуючої національності подаються за даними національного перепису 2001 року.

Джерело: Український Центр оцінювання якості освіти. <https://zno.testportal.com.ua/stat/2018>

3. Соціологічне дослідження у вразливих регіонах

У рамках проекту «Просування реформ в регіони», який реалізується Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) спільно з інтернет-виданням «Європейська правда», було проведено соціологічне дослідження щодо ставлення населення Закарпатської, Чернівецької та Одеської областей до реалізації ст. 7 Закону України «Про освіту».

Дослідження проводилось у районах компактного проживання національних меншин у Закарпатській, Чернівецькій та Одеській областях (а саме, у Берегівському, Виноградівському, Ужгородському, Тячівському, Рахівському районах Закарпатської області; м. Чернівці, Герцаївському та Новоселицькому районах Чернівецької області; м. Одесі, Болградському та Ізмаїльському районах Одеської області).

Під час проведення соціологічного дослідження для збору інформації щодо позицій, ставлення, думок, очікувань основних зацікавлених сторін щодо реалізації ст. 7 Закону України «Про освіту» використовувались такі методи:

1. Метод формалізованих інтерв'ю (за заздалегідь визначеним переліком питань).
2. Метод глибинних інтерв'ю (неформалізована індивідуальна бесіда з респондентом, яка проводиться на основі інструментарію (гайду³³) з переліком обов'язкових тем для обговорення).

Обидва види інтерв'ю проводились за методологією, розробленою ІЕД.

Формалізовані інтерв'ю (анкетування) проводилися з батьками учнів (шкіл національних меншин та шкіл з українською мовою навчання), учнями старших класів загальноосвітніх шкіл (з мовою навчання меншин та з українською мовою навчання) та студентами. Усього було опитано 770 осіб.

На *Закарпатті* було опитано 100 школярів (43% угорці, 43% українці і 12% румуни), 70 студентів (70% українці, 30% угорці) і 100 батьків школярів (57% українці, 40% угорці, 2% румуни, 1% росіяни). В *Одеській області* було опитано 100 учнів шкіл та гімназій (35% українці, 31% болгари, 24% росіяни), 50 студентів (62% українці, 24% болгари, 4% росіяни, 2% молдовани) та 100 батьків учнів (35% болгари, 34% українці, 19% росіяни, 8% молдовани, 3% румуни). У *Чернівецькій області* було опитано 100 учнів випускних класів середніх шкіл (68%

³³ Гайд - це список відкритих запитань, які ставляться під час бесіди. При цьому інтерв'юер може задавати додаткові запитання, уточнення, просити навести приклади, і т. п.

українці, 19% румуни, 3% молдовани, 2% росіяни), 100 батьків (62% українці, 31% румуни, 5% молдовани) та 50 студентів (70% українці, 30% румуни).

В Закарпатській області були опитані учні 17 шкіл з українською, 15 шкіл з угорською та 2 шкіл з румунською мовою викладання.

В Одеській області були опитані учні 1 школи з російською (м. Одеса), 1 школи з українсько-російською (м. Одеса), 1 школи з українською (м. Одеса), 2 шкіл з українсько-болгарською (Болградський район) та 2 шкіл з українсько-молдовською (Ізмаїльський район) мовою викладання.

В Чернівецькій області були опитані учні 2 шкіл з румунською мовою викладання (Герцаївський та Новоселицький райони) та 2 шкіл з українською мовою викладання (м. Чернівці).

Глибинні інтерв'ю проводилися з представниками органів місцевої влади та самоврядування, керівництвом шкіл та інших закладів освіти (професійно-технічних навчальних закладів, ВНЗ 1-4 рівнів), вчителями шкіл (української мови та інших дисциплін), батьками учнів (шкіл національних меншин та шкіл з українською мовою навчання), учнями старших класів загальноосвітніх шкіл (з мовою навчання меншин та з українською мовою навчання), студентами, представниками громадських організацій національних меншин, роботодавцями та представниками місцевих політичних партій. Усього було опитано 190 осіб (40 у Закарпатській, 70 у Чернівецькій і 80 в Одеській області).

3.1 Викладання української мови в школі

3.1.1 Якість викладання української мови

Результати дослідження показали відмінність оцінок рівня викладання української мови в школі при анкетуванні та при особистій бесіді. Так, згідно з анкетами більшість учнів, батьків і студентів **Чернівецької області** задоволені якістю викладання української мови в школі: 82% учнів і 90% батьків; 90% студентів задоволені своїм рівнем володіння українською мовою. Проте під час глибинних інтерв'ю звучали й інші думки:

*«Про достатній рівень не може бути мови, коли нею взагалі не володіють»
(директор школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)*

*«Якість викладання не на належному [рівні – ред.], тому що мотивації немає»
(директор школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)*

«Вони йдуть у вищі навчальні заклади і мало що там розуміють. З того, що їм там викладають, тим більше, якщо це наукові терміни якісь у предметах, то їм взагалі дуже важко дається. Якщо таку розмовну мову вони ще десь чують кругом себе, то те, як викладають у навчальних закладах, на мою думку, їм це дуже важко» (чиновники-освітяни з румунською етнічністю, Чернівецька область)

Батьки учнів старших класів шкіл Чернівецької області як з українською, так і румунською мовами викладання вважають, що для спілкування рівень викладання української мови в школі достатній:

*«Нормально викладається, достатньо, щоб діти могли вільно спілкуватися»
(батьки учнів школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)*

Проте результати ЗНО з української мови та літератури показують, що в Чернівецькій області частка учнів, які не склали іспит, удвічі більша, ніж у середньому по Україні (25% проти 11%). А

в районі з компактним проживанням румунів (Герцаївському районі) більше половини учнів (52%) не здали ЗНО з української мови та літератури.

Тому можна зробити висновок, що українська мова викладається в школах Чернівецької області з румунською мовою викладання на рівні, достатньому для побутового спілкування, але недостатньому для здачі ЗНО та навчання у ВНЗ України.

В Одеській області згідно з анкетами 70% учнів і 76% батьків задоволені якістю викладання української мови в школі, 74% студентів задоволені своїм рівнем володіння українською мовою. Під час глибинних інтерв'ю респонденти зазначали, що в учнів-болгар проблем із володінням українською мовою немає, оскільки вони навчаються в звичайних українських школах:

«Болгарські діти посідають призові місця в конкурсах на знання української мови. І це зрозуміло, діти є діти, їм дають знання, вони їх засвоюють, показують результати» (представники громадських організацій національних меншин, Одеська область)

Проте більшість учасників глибинних інтерв'ю акцентували увагу на необхідності посилення підготовки вчителів національних шкіл до викладання українською мовою спеціальних предметів. Респонденти з Одеської області погоджувались, що рівень володіння українською мовою серед випускників національних шкіл є нижчим за випускників шкіл з українською мовою викладання.

«Так, абсолютно згодна, бо діти вивчають термінологію своєю національною мовою, їм складно перекладати, зважаючи на обмежений час складання ЗНО, вони не завжди встигають належним чином подумати, зібратися з думками» (батьки учнів, Одеська область)

Учасники дослідження, які не згодні з твердженням про нижчий рівень володіння українською мовою випускниками національних шкіл, обґрунтовували свою думку таким чином:

«Я вважаю, що ні [рівень володіння українською мовою не є нижчим – ред.], оскільки я болгарка і в нашій школі ми вивчали українську мову. Я вступила до вищого навчального закладу й порівнюю свої знання й результати з дітьми, які за національністю росіяни, українці, й можу сказати, що знання української мови національних меншин знаходиться на достатньо високому рівні й не відрізняється від дітей, які з дитинства вивчали українську мову» (студентка, Одеська область)

За результатами ЗНО з української мови та літератури, учні Одеської області володіють предметом на загальноукраїнському рівні, лише 12% учнів не подолали поріг іспиту.

Тому можна зробити висновок, що викладання української мови в школах Одеської області в районах із компактним проживанням національних меншин знаходиться на рівні, достатньому для оволодіння мовою і вступу до ВНЗ України.

У Закарпатській області згідно з анкетами 75% учнів і 78% батьків задоволені якістю викладання української мови в школі, 74% студентів задоволені своїм рівнем володіння українською мовою.

Школярі Закарпаття задоволені рівнем викладання української мови в школі, а от вчителі говорили про те, що підручники з української мови не відповідають вимогам угорськомовного

населення: «їм важко сприймати і вчити українську як рідну, підручники не годяться – кажу зараз про початкову школу».

Результати ЗНО з української мови та літератури не поділяють оптимізму учнів і батьків Закарпаття щодо рівня володіння учнями українською мовою. Загалом по Закарпатській області третина учнів не подолали поріг іспиту, а в Берегівському районі з компактним проживанням угорців дві третини учнів не здали ЗНО з української мови.

Отже, у Закарпатській області в районах із компактним проживанням національних меншин викладання української мови відбувається на недостатньому рівні, що не дозволяє учням успішно здавати ЗНО з української мови та вступати до ВНЗ України.

3.1.2 Причини недостатнього володіння українською мовою

Серед причин недостатнього володіння українською мовою учасники глибинних інтерв'ю називали такі:

- неможливість однаково добре володіти рідною (румунською, угорською) і державною (українською) мовами

«Це дуже важке дітям випробовування і навантаження надзвичайне - три мови, вони ще своїй добре не знають, а іноземну мову я б пізніше вводила» (учитель школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)

«А сочинения реально сложно было, потому что дома я говорю по-румынски, с друзьями по-русски, только в школе по-украински и поэтому мне было сложно» (учень школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)

- незацікавленість учнів у вивченні української мови

«Немає мотивації у дітей до вивчення мови. Вони все рівно знають, що для життя і для вступу їм треба румунська» (директор школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)

- відсутність хороших учителів

«Кадри не є україномовні, там працюють вчителі російські, переформатовані на українських.» (учитель школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)

«Якщо ж учитель заробітчанин від освіти, то діти відповідним чином знають. Результати цьогорічного ЗНО показали, що таких заробітчанин у нас достатньо багато» (батьки учнів школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)

«На мою думку, українську мову мають викладати фахівці, які добре її знають. У мене, наприклад, учителька української мови була румункою, а не українкою. Навчити нас їй було дуже важко. Потім прийшла на заміну вчителька-українка – ситуація змінилася на краще. Хай буде тижневих годин небагато, але уроки має вести фахівець» (студент, Закарпаття)

- невідповідність ЗНО шкільній програмі

«У нас ЗНО включає те, що за програмою ніколи не читалося. Ти повинен додатково вчитися» (директор школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)

3.1.3 Шляхи підвищення рівня володіння українською мовою

Учасники глибинних інтерв'ю пропонували шляхи розв'язання проблеми недостатнього володіння українською мовою представниками національних меншин:

- самоосвіта і заняття з репетитором

«У місті дитина готується ще додатково і налаштована, куди буде йти. Працюють над собою, над знаннями» (учитель школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)
- збільшення кількості годин на вивчення української мови

«Ми мову підсилюємо, даємо її з варіативної частини, хоча би годинку-дві, щоб підготувати випускників до ЗНО» (директор школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)
- навчання українською мовою з першого класу

«Українська мова має вивчатися з молодшої школи, хай готують, то не страшно, чим більше мов, тим розумніша дитина і тим більше має можливостей.» (учитель школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)
- проведення позакласних та позашкільних заходів українською мовою

«Треба, щоб працювало багато програм, заходів, інтерактивних ігор, квестів, які були би пов'язані з вивченням мови, використанням мови, поєднанням мови і культури» (батьки учнів школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)
- використання української мови в медіа та інтернет-просторі

«Треба фільми щоб були державною мовою перекладені. Ось, наприклад, комп'ютерні ігри лише теж державною мовою. І комп'ютер, і телефон, і налаштування» (директор школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)
- популяризація української мови та культури

«Потрібно показати, що українська мова – це модно, класно. Повинна бути продумана державна політика щодо цього – піар-акції, флешмоби тощо» (чиновники-освітяни, Одеська область)

«Треба піднімати якість українського інформаційного простору (нові передачі, фільми, видання нових, цікавих книжок, запровадження Інтернет-ресурсів тощо), для того, щоб було модно говорити українською мовою» (представники місцевих політичних партій, Одеська область)
- курси з української мови

«Ці курси он-лайн для початкової ланки, бачу, що їм це допомагає, якщо б впровадити курси он-лайн підготовки для вчителів, що викладають у школах українську мову» (директор школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)
- матеріальне заохочення вчителів за викладання українською

«Треба доплати, якщо викладаєш українською» (директор школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)

- поліпшення навчальної програми з української мови

«Я вважаю, що треба покращити саму програму цього викладання. Я вважаю, що варто деякі теми забрати з цієї програми для того, щоб учні могли краще підготуватися до ЗНО. То я вважаю, що не треба вчити 40 зайвих тем на такому самому рівні. Це забирає час.» (учень школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)
- запровадження двомовної системи на уроках

«Мені кається, треба і на румунськ, і на українськ, якось паралельно» (учитель школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)
- відновлення при Міністерстві культури України відділу з питань національних меншин для визначення та вирішення їхніх проблем

«Років 5-7 тому був відділ з національних питань, який розформували, і їхні питання мали вирішувати відділи культури. Якщо б ці відділи функціонували в Криму, Бесарабії, Закарпатті та інших регіонах, де компактно проживають національні меншини, безпосередньо спілкувалися з ними, визначали коло їхніх проблем і вирішували на місцях, було б значно легше приймати рішення на рівні держави. Сьогодні цього немає, зруйновано й саме в тих регіонах, де зосереджені національні меншини» (представники громадських організацій національних меншин, Одеська область)

Підб'ємо підсумки Розділу 3.1 «Викладання української мови в школі». Проведене опитування показало, що на Закарпатті та в Чернівецькій області як учні, так і їхні батьки занадто оптимістично оцінюють рівень викладання української мови в школі та рівень володіння нею учнями, що підтверджується результатами ЗНО з української мови. Найкраще українську мову викладають в Одеській області, де учні не відчують проблем зі здачею ЗНО. У Чернівецькій області українську мову викладають на рівні, достатньому для побутового спілкування, але недостатньому для успішної здачі ЗНО. У Закарпатській області рівень викладання української мови є недостатнім для володіння мовою. Найкраще ці проблеми розуміють керівники та вчителі шкіл, які запропонували свої способи поліпшення ситуації від збільшення кількості годин на вивчення української мови і матеріального заохочення вчителів до створення широкого україномовного середовища для підвищення мотивації вчити українську мову.

3.2 Підготовка до ЗНО

Більшість опитаних учнів і студентів користувалися послугами репетиторів при підготовці до ЗНО. На Закарпатті 42% учнів і 50% батьків зазначили, що користуються послугами репетиторів в основному для вивчення іноземної та української мови. 70% опитаних студентів Закарпаття користувались послугами репетиторів для підготовки. Половина опитаних батьків, учнів та студентів Одеської області (52%, 51% та 52% відповідно) наймали для своїх дітей репетиторів для підготовки до ЗНО. У Чернівецькій області лише 30% учнів і 15% батьків зазначили, що користуються послугами репетиторів. Проте таких студентів виявилось значно більше – 62%. Учні Чернівецької області, які звертаються до послуг репетиторів, додатково займаються з 2-3 дисциплін. 35% опитаних вказали, що серед таких предметів є українська мова. Цей предмет найчастіше трапляється в переліку обраних для підвищення рівня знань. Однак завжди українська мова ще поєднується з іншими – історією, математикою, іноземною мовою тощо.

Тобто, у всіх регіонах, де проводилось дослідження, для підготовки до ЗНО користувались послугами репетиторів. Але предмети, з яких наймали репетиторів, різняться за регіонами.

Абсолютна більшість школярів Закарпаття очікує, що найважчим предметом на ЗНО для них буде українська мова. В Одеській області таких школярів лише 15% опитаних. Найбільше учні Одещини бояться ЗНО з математики (29%) та англійської мови (19%). Старшокласники Чернівецької області теж очікують, що найскладніше буде здати ЗНО з математики (34%). Наступна позиція відведена іноземній мові, а на третьому місці – українська.

Відповіді студентів дещо різняться. Оскільки до вибірки в Чернівецькій області ввійшли в основному студенти гуманітарних спеціальностей, то серед їхніх відповідей не було природничих предметів. Першу позицію за складністю студенти Чернівецької області віддали історії України (30%), далі йдуть іноземна мова та географія. Українська мова лише на п'ятій позиції. Студенти Одещини під час опитування зазначили, що не мають труднощів із вивченням української мови, лише 6% назвали іспит ЗНО з української мови і літератури найважчим. Більшість назвали математику (32%), історію (17%) та англійську мову (13%). А от студенти Закарпаття зазначили, що українська мова і література були одним із найважчих іспитів на ЗНО поруч з іноземною мовою та історією України.

Це ще раз засвідчило, що ситуація з володінням українською мовою, достатнім для здачі ЗНО, найскладнішою є на Закарпатті.

3.3 Отримання вищої освіти

Більшість опитаних школярів планують після закінчення школи вступати до вищих навчальних закладів.

Таблиця 4. Результати опитування школярів

Школярі			
Планують продовжити навчання			
так, у ВНЗ	так, у коледжі (технікумі)	так, у професійно-технічному закладі	ні
Закарпатська обл.: 76%	Закарпатська обл.: 7%	Закарпатська обл.: 2%	Закарпатська обл.: 3%
Одеська обл.: 77%	Одеська обл.: 9%	Одеська обл.: 5%	Одеська обл.: 4%
Чернівецька обл.: 64%	Чернівецька обл.: 19%	Чернівецька обл.: 8%	Чернівецька обл.: 4%
З них в Україні			
Закарпатська обл.: 49%	Закарпатська обл.: 71%	Закарпатська обл.: 50%	
Одеська обл.: 55%	Одеська обл.: 78%	Одеська обл.: 100%	
Чернівецька обл.: 47%	Чернівецька обл.: 95%	Чернівецька обл.: 75%	
Планують навчатись або працювати через кілька років			
в Україні	в сусідніх з Україною державах	в інших країнах	важко відповісти
Закарпатська обл.: 31%	Закарпатська обл.: 32%	Закарпатська обл.: 15%	Закарпатська обл.: 21%
Одеська обл.: 52%	Одеська обл.: 10%	Одеська обл.: 9%	Одеська обл.: 26%

Чернівецька обл.: 31%	Чернівецька обл.: 11%	Чернівецька обл.: 26%	Чернівецька обл.: 32%
--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------

Джерело: результати опитування

Студенти також планують продовжувати навчання. Та навіть ті, що збираються продовжувати навчання в Україні, не бачать себе тут у майбутньому.

Таблиця 5. Результати опитування студентів

Студенти		
Планують продовжити навчання		
так	ні	важко відповісти
Закарпатська обл.: 73%	Закарпатська обл.: 5%	Закарпатська обл.: 22%
Одеська обл.: 60%	Одеська обл.: 12%	Одеська обл.: 28%
Чернівецька обл.: 58%	Чернівецька обл.: 14%	Чернівецька обл.: 28%
Розглядають варіанти продовжити навчання закордоном		
так	ні	важко відповісти
Закарпатська обл.: 31%	Закарпатська обл.: 43%	Закарпатська обл.: 26%
Одеська обл.: 22%	Одеська обл.: 46%	Одеська обл.: 32%
Чернівецька обл.: 30%	Чернівецька обл.: 56%	Чернівецька обл.: 14%
Планують навчатись або працювати через кілька років		
в Україні	в сусідніх з Україною державах	в інших країнах
Закарпатська обл.: 31%	Закарпатська обл.: 17%	Закарпатська обл.: 10%
Одеська обл.: 48%	Одеська обл.: 8%	Одеська обл.: 14%
Чернівецька обл.: 32%	Чернівецька обл.: 14%	Чернівецька обл.: 20%
Своє майбутнє хотіли би пов'язати		
з Україною	з іншою країною	важко відповісти
Закарпатська обл.: 36%	Закарпатська обл.: 30%	Закарпатська обл.: 34%
Одеська обл.: 46%	Одеська обл.: 36%	Одеська обл.: 14%
Чернівецька обл.: 30%	Чернівецька обл.: 52%	Чернівецька обл.: 16%

Джерело: результати опитування

Таке спрямування дітей на отримання вищої освіти та працевлаштування закордоном підтримується дорослими, хоча є суттєві регіональні відмінності. Велика частка батьків школярів Закарпаття (36%) хотіли би пов'язати майбутнє своєї дитини з іншою країною і саме на це націлюють своїх дітей – 61% батьків стверджують, що їхня дитина планує шукати роботу за кордоном. В Одеській області 51% батьків хотіли би пов'язати майбутнє своєї дитини з Україною, і 45% відповіли, що їхня дитина планує шукати роботу за кордоном (в основному, у Болгарії або Польщі). У Чернівецькій області 67% батьків хотіли би пов'язати майбутнє своєї дитини з Україною, і 33% відповіли, що їхня дитина планує шукати роботу за кордоном.

Підсумовуючи, зазначимо, що переважна більшість школярів планує продовжувати навчання у вищих навчальних закладах, і більшість з них планує робити це в Україні. Винятком є Чернівецька область, де лише 47% опитаних учнів відповіли, що хочуть вступати до ВНЗ України. Більшість студентів також планують продовжити навчання і біля третини з них планують для цього виїхати за кордон. Переважна більшість батьків бачить своїх дітей в Україні. Виділяється Закарпатська область, де 61% батьків стверджують, що їхня дитина планує шукати роботу за кордоном.

3.4 Чи допомагає українська мова в житті?

Це питання ставилось як в анкетах, так і при особистих зустрічах.

Школярі зазначили, що вивчають українську мову, бо це державна мова і тому треба її знати, а також тому, що це обов'язковий предмет у школі. Такі відповіді на питання «Яке значення має вивчення української мови для вас особисто?» найчастіше обирали учні угорської та румунської національності на Закарпатті, учні-болгари, росіяни, молдовани та румуни Одеської області (можна було обрати кілька відповідей). У Чернівецькій області учні румунської національності зазначали, що вчать українську мову, бо це державна мова. А от учні-молдовани вказали, що українська мова для них рідна, тому вони хочуть її добре знати. 42% школярів-угорців на Закарпатті і 35% школярів-болгар в Одеській області готові відмовитися від вивчення української мови, якби була така можливість. Серед інших національностей кількість учнів, які готові відмовитись від вивчення української мови, була незначною.

На відміну від школярів, студенти-угорці Закарпаття погоджуються, що знання української мови дасть можливість отримати кращу освіту та розширить їхні можливості при пошуку роботи та в кар'єрному зростанні (таку відповідь дали 57% опитаних студентів-угорців). Студенти-румун Чернівецької області вчать українську мову переважно тому, що це державна мова (87% опитаних студентів-румун). З ними погоджуються студенти-болгари Одеської області, 75% з них вчать українську мову, бо вона є державною.

Майже половина опитаних студентів-угорців Закарпаття (49%) не погоджуються, що перехід на українську мову викладання більшості предметів у національних школах підвищує можливості вступу до закладів вищої освіти України випускників таких шкіл. Із цим твердженням не погоджується також дві третини (67%) студентів-румун Чернівецької області і 42% студентів-болгар Одеської області.

Під час особистих зустрічей звучали різні думки щодо ролі української мови в отриманні вищої освіти та працевлаштуванні. Так, студенти-українці Чернівецької області наголошували на важливості володіння українською мовою при спілкуванні з державними органами:

«Завжди добре знати більше мов. Якщо вони планують жити в Україні, думаю, так. Тому що їм буде набагато простіше. Навіть магазини, якісь державні органи, в будь-якому випадку їм треба буде звертатися до юридичної сторони, захочуть займатись підприємництвом» (студент, Чернівецька область)

Респонденти із Закарпаття погоджувались, що якщо людина не оволоділа державною мовою, то вона не зможе працювати офіційно й «не матиме майбутнього в Україні».

«Цей закон треба було ухвалити давно: неприпустимо, щоб у XXI столітті люди, які проживають на території України, двох слів не могли скласти до купи державною.» (учитель, Закарпаття)

Їх підтримали роботодавці й освітяни Буковини:

«Не всі роботодавці румуномовні, і якщо знати і українську мову, то є більше варіантів, більше шансів працевлаштуватися до україномовного роботодавця» (роботодавець, Чернівецька область)

«Люди повинні знати рідну [українську – ред.] мову, щоб керувати тим чи іншим підприємством і в державній службі працювати» (директор школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)

В Одеській області думки розділились. Одна частина учасників дослідження вказувала на позитивний вплив рівня володіння українською мовою на покращення життєвих шансів молоді.

«Безумовно, так, якщо ви прагнете жити, будувати кар'єру в Україні, то повинні розмовляти українською мовою.» (роботодавець, Одеська область)

Інша частина учасників з ними не погоджувалась.

«Неконкурентоспроможність ніяк не пов'язана з мовою навчання, причиною того недоліки сучасної вітчизняної вищої освіти, яка не встигає йти в ногу з часом» (національно-культурне товариство, Одеська область)

Таким чином, школярі-представники національних меншин вивчають українську мову, бо це державна мова і тому треба її знати, а також тому, що це обов'язковий предмет у школі. Водночас, великий відсоток школярів-угорців на Закарпатті і школярів-болгар в Одеській області готові відмовитися від вивчення української мови, якби була така можливість. Біля половини опитаних студентів-представників національних меншин не погоджуються з твердженням, що перехід на українську мову викладання більшості предметів у національних школах підвищує можливості вступу до закладів вищої освіти України випускників таких шкіл. Це підтверджується даними, що більшість випускників звертаються до послуг репетиторів для підготовки до ЗНО. Щодо ролі української мови при працевлаштуванні, то опитані роботодавці наголошували на необхідності володіти українською мовою, якщо людина планує будувати кар'єру в Україні.

3.5 Сприйняття ст. 7 Закону України «Про освіту»

Положення ст. 7 Закону України «Про освіту», які стосуються мови викладання в навчальних закладах, викликали значний резонанс в українській пресі, а також реакцію урядовців Угорщини, Румунії та Болгарії.

Проте поінформованість учасників освітнього процесу дуже нерівномірна. Половина батьків учнів Одеської області про цю дискусію не чули, як і 38% учнів та 42% студентів. У Чернівецькій області рівень поінформованості студентів і батьків про громадську дискусію щодо статті 7 закону «Про освіту» досить високий: 70% опитаних батьків і 62% студентів відомо про це. Водночас, 38% опитаних випускників шкіл нічого не відомо про мовний закон. На Закарпатті про громадську дискусію щодо мовної статті відомо 73% учнів, 91% батьків та 67% студентів.

Статтю 7 закону «Про освіту» підтримують в основному батьки учнів та студенти, підтримка учнів значно нижча. Половина батьків учнів Одеської області (53%) підтримують поступове збільшення кількості предметів у школі, що вивчаються українською мовою. Такі зміни підтримують також 32% опитаних учнів (28% не підтримують) і 38% студентів Одещини. У Чернівецькій області поступове збільшення кількості предметів українською мовою підтримують 58% опитаних батьків, 41% учнів (40% не підтримують) і 54% студентів. На Закарпатті лише 12% опитаних школярів Закарпаття підтримують поступове збільшення кількості навчальних предметів, що вивчаються українською мовою. Проте батьків та студентів, які підтримують таке збільшення, значно більше – 42% та 56% відповідно.

Думки щодо наслідків реалізації положень ст. 7 розділилися. Респондентам було запропоновано вибрати твердження, з якими вони погоджуються. Відповіді представлено в Таблиці 6.

Таблиця 6. Відповіді на питання «Оберіть твердження, з яким погоджуєтесь: Впровадження положень статті 7 Закону України «Про освіту» в практику навчального процесу...»

	Закарпатська область			Одеська область			Чернівецька область		
	батьки	учні	студенти	батьки	учні	студенти	батьки	учні	студенти
1. забезпечить рівні можливості для здобуття якісної освіти на всіх рівнях	19%	17%	44%	28%	14%	30%	32%	36%	30%
2. розширить можливості абітурієнтів для вступу в різні заклади освіти	16%	16%	19%	13%	8%	10%	9%	10%	10%
3. стимулює виховання національно-свідомого покоління громадян	21%	10%	26%	6%	7%	20%	7%	5%	22%
4. розширить вживання української мови в школах національних меншин	30%	12%	24%	11%	9%	14%	10%	7%	4%
5. обмежить права національних меншин на вивчення рідної мови	34%	35%	24%	23%	19%	8%	4%	8%	8%
6. ускладнить здобуття вищої освіти для учнів шкіл	12%	11%	13%	4%	6%	6%	0%	1%	0%

	Закарпатська область			Одеська область			Чернівецька область		
	батьки	учні	студенти	батьки	учні	студенти	батьки	учні	студенти
Важко відповісти	19%	24%	1%	15%	37%	12%	37%	31%	24%

Джерело: результати опитування

На Закарпатті 35% опитаних учнів вважають, що впровадження положень ст. 7 закону «Про освіту» в практику навчального процесу обмежить права національних меншин на вивчення рідної мови, 17% учнів вважають, що ст. 7 забезпечить рівні можливості для здобуття якісної освіти на всіх рівнях. Батьки Закарпаття також говорять про обмеження прав національних меншин (34%) і про те, що ст. 7 розширить вживання української мови в національних школах (30%). Студенти Закарпаття говорять про рівні можливості для здобуття освіти (44%) та про виховання національно-свідомого покоління (26%).

Батьки учнів Одеської області вважають, що реалізація положень ст. 7 забезпечить рівні можливості для здобуття освіти (28%), але обмежить права національних меншин на вивчення рідної мови (23%). З батьками погоджуються опитані учні Одеської області (14% і 19% відповідно). Студенти Одещини вважають, що впровадження положень статті 7 забезпечить рівні можливості (30%) і стимулюватиме виховання національно-свідомого покоління громадян (20%).

У Чернівецькій області 32% опитаних батьків погоджуються, що ст. 7 забезпечить рівні можливості, і 10% говорять про те, що вона розширить вживання української мови в школах національних меншин. Учні говорять про рівні можливості для здобуття освіти (36%) та про розширення можливостей абітурієнтів для вступу в різні заклади освіти (10%). Студенти Чернівецької області, як і студенти Одещини, говорять про рівні можливості (30%) та виховання національно-свідомого покоління громадян (22%).

Ставлення до статті 7 закону «Про освіту» освітян, представників національно-культурних товариств та роботодавців є неоднозначним. Під час інтерв'ю працівники шкіл та органів місцевої влади Закарпаття зазначали, що реакція представників національних меншин на зміни в законі «Про освіту» була від «більшість людей це не хвилює» до «здивовані й обурені» («представники національних меншин відштовхували ці зміни, навіть збирали підписи»). Представники національно-культурних товариств, політичних партій та роботодавців Закарпаття говорили про те, що зміни до закону «Про освіту» – це «обмеження прав, у тому числі і права на освіту рідною мовою».

«Понад 26 років було дозволено, щоб у державних школах України предмети викладалися мовою національних меншин, а тепер хочуть різко змінити – це вже набуті права, зафіксовані в Конституції.» (національно-культурне товариство, Закарпаття)

«Є люди, які живуть тут, але душею там – за кордоном: дивляться угорське телебачення, слухають угорське радіо, навіть годинники ходять за угорським часовим поясом – у силу своєї заангажованості думають, що якщо їхні діти будуть вчитися українською, то втраять свою національну ідентичність.» (батьки, Закарпаття)

Побоювання щодо втрати національної ідентичності через збільшення кількості предметів українською мовою за рахунок предметів, які викладаються мовою національних меншин, лунали і на Буковині та Одещині:

«Это было полной неожиданностью для нас. ... национальные меньшинства не были лишены образования на родном языке ни при Сталине, ни при Хрущёве, ни при Брежневеве, то есть при тоталитарном режиме» (національно-культурні товариства, Чернівецька область)

«Мені здається, що це прихована асиміляція. Це з акцентом на майбутнє, але, фактично, прихована асиміляція румуномовного населення і не тільки, а всіх національних меншин.» (національно-культурні товариства, Чернівецька область)

«Це не той шлях, який слід було використовувати державі для об'єднання представників різних національностей в єдиний народ» (представники громадських організацій національних меншин, Одеська область)

«у Конституції чітко прописано, що держава забезпечує національним меншинам право навчатися рідною мовою» (представники громадських організацій національних меншин, Одеська область)

Респонденти в Чернівецькій області висловлювали недовіру до влади і побоювання щодо непрогнозованості змін:

«Ми не віримо в те, що обіцяє влада. Влада обіцяє робити зміни через роки, а завтра прийдемо – наказ викладати виключно українською» (директор школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)

На думку батьків, учнів та студентів Закарпаття, існують занепокоєння, що після реалізації ст. 7 Закону про освіту школярі будуть мати складнощі з розумінням предметів українською мовою, а вчителі – з викладанням українською. Освітяни Закарпаття говорили про складнощі з отриманням знань нерідною мовою.

«Якщо фізику, біологію, математику вчити українською, а не рідною, то учень не знатиме ні мови, ні предмету.» (учитель, Закарпаття)

Освітяни Чернівецької області висловлювали застереження щодо швидкості переходу на українську мову викладання.

«Головне – робити зміни поступово: у цьому році – декілька предметів, у наступному – ще декілька» (директор школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)

Отже, ставлення до ст. 7 закону «Про освіту» є різним як у різних областях, так і серед різних учасників освітнього процесу. Нововведення підтримуються в основному батьками та студентами, підтримка серед учнів шкіл є значно нижчою. Опитані респонденти говорили як про те, що ст. 7 забезпечить рівні можливості для здобуття освіти, так і про те, що вона обмежить права національних меншин на вивчення рідної мови. Для студентів важливим було те, що ст. 7 стимулюватиме виховання національно-свідомого покоління громадян. Національно-культурні товариства Закарпаття та Буковини були стурбовані тим, що реалізація ст. 7 може вплинути на втрату національної ідентичності меншин. А освітяни застерігали проти поспіху в реалізації ст. 7.

3. 6 Рівень підтримки мовної політики серед цільових груп

Ми запитали наших респондентів, чи підтримують вони чинну мовну політику уряду, яким вони бачать оптимальний шлях реалізації мовної політики в Україні та на якому рівні мають вирішуватись питання мови навчання в освітніх закладах.

Оцінки мовної політики під час анкетування в Чернівецькій області продемонстрували найвищий рівень її підтримки батьками і студентами (по 48%), а найнижчий рівень – школярами (38%). Негативне сприйняття майже третиною школярів мовної політики держави можна пояснити небажанням прикладати більше зусиль для переходу на українську мову під час навчання в школі.

На Закарпатті рівень підтримки значно менший усіма цільовими групами. Лише 11% школярів підтримують мовну політику держави в освітній сфері, 29% батьків і 43% студентів. В Одеській області мовну політику підтримують 25% учнів, 28% батьків і 42% студентів.

В особистих розмовах найбільший спротив чинній мовній політиці відчувався з боку національно-культурних товариств. Так, попередній досвід спілкування з освітянами товариств Буковини (починаючи з міністра освіти та науки і закінчуючи співробітниками Департаменту освіти та науки Чернівецької обласної державної адміністрації) засвідчив небажання йти назустріч. Разом із цим, вони займають надто жорстку позицію, наполягаючи виключно на скасуванні цієї статті, що ускладнює діалог.

На Закарпатті теж говорили про відсутність діалогу з національними меншинами:

*«У мене цей закон викликав непорозуміння: чому в демократичній державі, яка прагне стати повноправним членом ЄС та НАТО, не сідають за стіл переговорів, а намагаються незрозумілими шляхами прийняти такі закони?»
(національно-культурні товариства, Закарпаття)*

Проте закликів відмінити ст. 7 під час розмови з представниками національно-культурних товариств Закарпаття не звучало, вони говорили про необхідність роз'яснень, проведення консультацій і підготовчої роботи з фахівцями. З іншого боку, опитані респонденти констатують факт небажання розібратися в ситуації. Закарпатські угорці під час інтерв'ю говорять, що для них «принизливо вивчати мову колонії». Висловлюється навіть думка, що «стаття 7 може призвести до мадяризації Закарпаття – угорці можуть почати відкривати приватні школи для своєї діаспори».

Щодо рівня прийняття рішень з приводу мови викладання, то дослідження показало регіональні відмінності. На Закарпатті вважають, що ці питання мають вирішуватися на рівні регіонів та областей, а в Чернівецькій та Одеській областях – що на загальнодержавному рівні. Вони вважають, що таким чином можна уникнути різночитань і ухиляння від виконання закону.

Отже, можна зробити висновок, що найбільше підтримують мовну політику уряду в освітній сфері студенти, бо вони розуміють важливість володіння українською мовою для отримання вищої освіти в Україні, а найменше – школярі, бо не бажають додаткового навантаження під час навчання в школі. Серед інших цільових груп найбільш негативно налаштовані національно-культурні товариства Чернівецької області, які закликають до скасування законодавчих змін.

3.7 Загальна оцінка виникнення напруги навколо мовного питання та шляхи її зниження

3.7.1 Причини виникнення напруги

Респонденти зазначали такі причини виникнення напруги навколо мовного питання:

- **недостатність інформації.** Опитані представники національно-культурних товариств, політичних партій та роботодавців Закарпаття зазначають, що напруга з національними меншинами на Закарпатті виникла через «незнання, необізнаність і навіть небажання розібратися в ситуації». Респондентів Закарпаття непокоїть незрозумілість механізмів реалізації закону «Про освіту». В Одеській області респонденти підкреслювали недостатньо ефективну інформаційну кампанію Міністерства освіти та науки України з роз'яснення закону.
- **надмірна політизація питання.** Респонденти в усіх регіонах з компактним проживанням національних меншин вказували на надмірну політизацію питання мови викладання.

«Політики спеціально кажуть, що угорці не хочуть вчити українську – це неправда.» (національно-культурні товариства, Закарпаття)

«Політики намагаються заробити на цьому дивіденди.» (національно-культурні товариства, Закарпаття)

«Буря в склянці води – багато шуму з нічого, цей шум не має ніякого стосунку реально до врегулювання мовного питання.» (представник політичної партії, Закарпаття)

«Політикани «переборщують» в цьому напрямі. Бо мовне питання дуже вразливе, і якщо не хочуть вирішувати інші питання, починають шукати мовне питання.» (директор школи з українською мовою викладання, Чернівецька область)

В Одеській області респонденти також підкреслювали політичне маніпулювання мовним питанням:

«ситуацію спеціально «підігривають» одіозні політики» (представник органів місцевої влади, Одеська область)

- **неузгодженість змін із національними меншинами.** У Чернівецькій області представники національно-культурних товариств зазначали, що напруга з мовним питанням виникла через насильницький характер змін, без їх узгодження з національними меншинами.

«способы украинской власти интегрировать нас в так сказать украинское общество нас не интересуют. Потому что тут пока общества мы не видим, мы не видим перспективы. У меня половина детей категорически не хотят учить украинский язык. Не хотят и все. Не хотят говорить на украинском языке. (Интерв'юер: А чем они это мотивируют?) Вот этим вот, этим насилуем.» (національно-культурні товариства, Чернівецька область)

«Як прийняли цей Закон, при тому, що ані румунська (меншина), ані угорська, про російську взагалі окрема розмова, Міносвіти не провели ніяких консультацій ні з якою національною меншиною. Справа в тому, що нас

просто поставили перед фактом» (національно-культурні товариства, Чернівецька область)

В Одеській області респонденти підкреслювали відсутність попереднього конструктивного діалогу з представниками національних меншин:

«ніхто не був готовий до таких інтенсивних, швидких, різких змін» (учитель, Одеська область)

- **побоювання втратити національну ідентичність.** Респонденти в Чернівецькій області побоюються, що зі зменшенням кількості годин викладання румунською мовою буковинські румуни втратять свою національну ідентичність.

«Діти зможуть забути свою рідну мову, так само як Чагрі, Коровії, які були румуномовними і де школи перейшли на державну мову повністю. Вони не чистою румунською мовою розмовляють, а Коровії, можна говорити, що вони забули рідну мову, а говорять більше суржилом» (чиновники-освітяни, Чернівецька область)

- **недостатність часу на впровадження змін.** Учителі Чернівецької області зазначали надто стислі терміни реалізації закону («викручування рук без підготовки дітей»).
- **побоювання втратити роботу.** Учителі Чернівецької області висловлювали побоювання втратити роботу («якщо батьки зараз хлинуть в українські школи, [учителі румуномовних шкіл] можуть лишитися без роботи»).
- **складність викладання українською мовою вчителями-неукраїнцями.** Учителі Чернівецької області зазначали складність викладання українською мовою («ми мислимо румунською, а потім перекладаємо»).

3.7.2 Шляхи зниження напруги

Під час глибинних інтерв'ю респонденти запропонували такі шляхи зниження напруги навколо мовного питання:

- **покращення якості викладання української мови.** Для зняття напруги представники національно-культурних товариств, політичних партій та роботодавців Закарпаття рекомендували покращити якість викладання української мови, наближувати дітей із національних меншин до українськомовного середовища (екскурсії, літні табори тощо), вдосконалити методiku викладання української як нерідної. У Чернівецькій області радять запровадити поглиблене вивчення української мови зі збереженням мережі шкіл з румунською мовою навчання, посилити присутність української мови в медійному просторі.
- **проведення роз'яснювальної роботи щодо запланованих змін.** Учителі Закарпаття радять для зняття напруги з національними громадами провести «адекватну інформаційну кампанію». У Чернівецькій області також радять активніше здійснювати роз'яснювальну роботу з вчителями, батьками та учнями. Респонденти Одеської області закликають до посилення інформаційної кампанії щодо роз'яснення шляхів та моделі реалізації мовної статті Закону України «Про освіту» («необхідно продемонструвати прозорість моделей реалізації закону»), продовжувати діалог з усіма зацікавленими сторонами.

«Необхідно проводити зустрічі, інформувати людей, адже ніхто нічийх прав не порушує. Ми зустрічалися з батьками і розповідали, що

держава витрачає величезні кошти на те, щоб перекласти збірки тестів ЗНО на мови національних меншин, при цьому серед дітей обирають складання ЗНО угорською, болгарською лише одиниці, то чи варто це робити. Ніхто не забороняє їм вивчати мову національних меншин, вступати до ВНЗ у Болгарії, Угорщині чи ще десь, але чому держава повинна сплачувати за них?» (учитель, Одеська область).

- **поступовість змін.** Учителі Закарпаття радять для зняття напруги з національними громадами переходити на українську мову викладання «поступово і делікатно», починати з простіших предметів, роз'яснити дітям перспективи таких кроків. Більшість вчителів та опитаних представників влади Закарпаття вважають, що найбільш оптимальним шляхом реалізації мовної політики буде поступово довести викладання предметів українською мовою до 60-70%. Вчителі Закарпаття прогнозують, що для переходу на українську мову викладання в національних школах знадобиться 5-7 років («проводжу паралель із тим часом, коли переходили у 91-ому з російської на українську»). Але деякі респонденти вважають, що можна й швидше, за 3-5 років: «перший рік буде роком зламу стереотипів, другий – фахового вдосконалення педагогів, а за третій уже сама має оволодіти мовою». У Чернівецькій області також радять подовжити термін впровадження, збільшити кількість годин викладання українською мовою, починаючи з п'ятого класу (а можна і раніше). Респонденти Одеської області закликають впроваджувати зміни поступово.
- **вивчення досвіду білінгвальної освіти.** Учителі Закарпаття радять для зняття напруги вивчити досвід європейських країн із запровадження білінгвальної освіти.
- **визнання угорців корінним народом України.**

«Я б визнав угорців корінним народом – це б зняло багато питань і можливість претендувати на територію» (національно-культурні товариства, Закарпаття)

- **ведення діалогу лише з окремими спільнотами.** На Закарпатті пропонували вести діалог лише з угорською меншиною на Закарпатті, а не з офіційним Будапештом. А в Чернівецькій області звучали заклики не робити основний акцент на національно-культурних товариствах, оскільки вони не можуть висловлювати думку всіх, орієнтуватися в пошуку діалогу на ширше коло, саме тих, кого буде стосуватися закон – переважно батьків та вчителів.

«Не знаю. Націоналісти кричать, а самі мають житло в Румунії. Саме так було і в Тирасполі. Там народ підбурювали, а самі потім поїхали звідти. Так само і в нас. Нам тут жити, тому до націоналістів ставлюсь із застереженням» (директор школи з румунською мовою викладання, Чернівецька область)

- **скасування ст. 7.**

«Відмінити статтю, відмінити або в новій редакції, або якось це зробити, щоби давати гарантію і можливість навчатися рідною мовою, починаючи з дитячого садка і до докторської дисертації» (національно-культурні товариства, Чернівецька область)

«Чим суворіші методи придумуватиме Україна, тим сильніший відбій буде давати угорська нація – скорше виїдуть, ніж стануть українцями» (національно-культурні товариства, Закарпаття)

4. Висновки та рекомендації

Зміни в освітньому законодавстві у 2017 році виявилися несподіванкою для національних меншин України, передовсім через те, що ці зміни не обговорювались під час попередніх консультацій, які проводило Міністерство освіти і науки, а були внесені депутатами Верховної Ради в сесійній залі парламенту. Найбільше несприйняття «мовної» статті 7 закону «Про освіту» виявилось у регіонах, де національні меншини проживають найбільш компактно і де українська мова або не використовується, або використовується дуже мало.

Дослідження, проведене в Закарпатській, Чернівецькій та Одеській областях за спільною методологією, показало, що найбільш непримиримими противниками запровадження викладання українською мовою в школах національних меншин є національно-культурні товариства Чернівецької та Закарпатської областей. Вони не готові йти на компроміс і виступають за повне скасування змін або за їх відтермінування на тривалий час. Національно-культурні товариства є найбільш організованою зацікавленою стороною, їхню позицію часто можна почути в медіа та під час публічних заходів.

Але дослідження також виявило, що думка інших зацікавлених сторін, яких зміни освітнього процесу стосуються безпосередньо (учні, вчителі, батьки), відрізняється від позиції національно-культурних товариств. Учителі в основному прихильно ставляться до змін, говорять про їх необхідність, але застерігають від поспіху і просять допомоги підготуватися до змін. Батьки також переважно підтримують зміни, розуміють важливість володіння українською мовою для майбутнього своїх дітей і закликають поліпшувати загальну якість освіти в Україні. Учні Чернівецької та Одеської областей також розуміють необхідність володіння українською мовою, але переоцінюють свої знання, що показала відмінність оцінок учнів шкіл та студентів. Школярі Закарпаття не підтримують законодавчі зміни, не бачать необхідності вчити українську мову, незважаючи на те, що дві третини з них планують продовжувати навчання в Україні. Студенти найбільше підтримують мовну політику уряду в освітній сфері, бо розуміють важливість володіння українською мовою для отримання вищої освіти в Україні.

Тому при подальшій реалізації статті 7 закону «Про освіту» ми рекомендуємо:³⁴

- посилити роз'яснювальну роботу серед учнів шкіл національних меншин, їхніх батьків та вчителів щодо механізмів реалізації статті 7;
- організувати додаткові курси з української мови для вчителів шкіл національних меншин (Дорожною картою МОН передбачається підвищення кваліфікації вчителів-предметників, проте не зазначено, чи таке підвищення кваліфікації включає курси з української мови);
- удосконалити методiku викладання української мови як нерідної;
- посилити культурний обмін між учнями шкіл із національних меншин та учнями інших регіонів, тим самим розширюючи їхнє україномовне середовище;

³⁴ Слід відзначити, що більшість цих рекомендацій відображені в Дорожній карті МОН з імплементації статті 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту».

- продовжувати діалог з усіма зацікавленими сторонами під час реалізації положень закону «Про освіту» та «Про середню освіту» для виявлення проблем та їх розв'язання;
- посилити роз'яснювальну роботу серед депутатів Верховної Ради України з метою продовження перехідного періоду реалізації ст.7 закону «Про освіту».

18 лютого 2019 року Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій був проведений круглий стіл «Мова освіти як інструмент інтеграції в суспільство», де були презентовані результати цього дослідження та прозвучали додаткові рекомендації. Під час заходу Надзвичайний та повноважений посол Угорщини Іштван Ійдярто звернув увагу на необхідність визначення статусу шкіл з викладанням мовами національних меншин, оскільки в законі «Про освіту» мова йде лише про класи. Інші учасники дискусії, серед яких незалежні експерти з питань освіти та представники Міністерства освіти, зазначали необхідність гармонізації українського законодавства щодо мов та прав національних меншин.